

5. Енциклопедичний словник економіки і права (2005 р.): [Електронний ресурс] Режим доступу: econotux.gov.ua/slovar_ekonomiki_i_prava/.

6. Тіньова економіка в Україні Електронний ресурс http://uk.wikipedia.org/wiki/Тіньова_економіка_в_Україні.

УДК 339.9 (4-11)

Бурдяк О. М.

СУЧАСНА ГЛОБАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА КРИЗА ТА ЇЇ ПРОЯВИ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Проаналізовано, що світова економічна криза мала різний вплив на економіку кожної окремо взятої країни, що процес перебудови організації господарської діяльності в посткризовий період повинен враховувати специфіку кожної країни та вести до формування системи регулювання з трьома взаємопов'язаними і скоординованими рівнями: глобальним, регіональним і національним. Автор не виключає й альтернативний сценарій, пов'язаний з поверненням до системи перевірених національних регуляторів, що діють в умовах більшої закритості фінансових ринків і протекціонізму.

Ключові слова: сучасна глобальна економічна криза, антикризові заходи, Центральна-Східна Європа, спад економіки, банківська система, структурні та інституційні реформи.

Постановка проблеми. Будь-яка масштабна економічна криза – це завжди серйозна причина для чергового перегляду результатів соціально-економічних процесів у світі й окремих країнах, а водночас для переосмислення теоретичних шаблонів і перебільшених оцінок можливостей, які склалася в господарській системі. Сучасна глобальна економічна криза – не виняток. Її масштаби і наслідки яскраво свідчать про вступ світового господарства у період ґрунтовної корекції економічної моделі, що діяла до кризи. Тому цілком закономірно, що вона виявилася в центрі уваги міжнародної спільноти, економістів, політиків практично всього світу. Навіть в умовах ослаблення кризових лещат виявлення її причин і проявів як і раніше вимагає аналізу.

Причому найбільш складним питанням в даний час стає пошук ефективних антикризових заходів, завдяки яким повинні вирішувати

The problems of shadow economic activities in Ukraine are analyzed; different types of shadow economy and their impact on economic life are considered; methods of reduction the shadow economy are proposed.

тись першочергові завдання подолання кризи з переведенням економіки у фазу зростання. Але й одночасно не можна не задуматися про те, чому прояви кризи в різних країнах різні, як в майбутньому не допускати нових кризових обвалів. А це вже фундаментальні питання про те, чи можна цього домогтися, якщо криза не стане переконливою причиною для розвитку сформованої господарської системи, зміни парадигми розвитку й оновлення самої економіки. Адже одне із значень поняття «криза» якраз пов'язане з його трактуванням як «поворотного пункту».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливе теоретичне і практичне значення вказані проблеми мають для української економіки, яка переживає складний, болісний період переходу до нової системи соціально-економічних відносин. Суттєву перешкоду для якісного завершення процесів трансформації в Україні створює недосконалість інституційного середовища. Український економіст, професор І. Й. Малий пише, що «усвідомлення політичною та науковою елітою України значимості інституційних чинників у розвитку національної економіки та розробки шляхів антикризового управління можливе лише за умов розвитку демократії, національної самосвідомості, економічної культури та довіри населення до суспільних інститутів... Тому, цільову спрямованість механізму державного антикризового управління в Україні потрібно підпорядкувати відновленню довіри з боку суб'єктів господарювання до державних та фінансових інститутів» [1, с. 90]. Вважаємо слушною думку І. Й. Малиго, щодо інституту держави, її дієздатності та інших функцій. Синергетичний ефект недовіри дезорганізує суспільство, що веде до архаїчності в організації й управлінні економікою, суттєво знижує її потенційну можливість до самовідтворення

та конкурентоздатності [1, с. 91]. Подібний стан в економіці кризового періоду відзначає і економіст з Росії О.І. Ананьїн [2, с. 113]. Вчені відзначають й те, що настанню сучасної світової кризи передувала криза економічної науки, яка активно обговорювалася економістами в останні 15-20 років в контексті нездатності неокласичної теорії достовірно і точно пояснити зміни у світовому господарстві. Мабуть можна погодитись, що є певна закономірність у тому, що згасаючий пояснювальний концепт домінуючої наукової школи, який породжує відсутність кризи самої економічної науки, став першою ознакою наближення масштабного економічного потрясіння. Тож потрібна нова теоретична парадигма, щоб сприяти одужанню економіки, її переходу в новий стан [3, с. 233-234; 4, с. 6; 5].

Метою дослідження є аналіз причин та прояви сучасної економічної кризи в окремих європейських державах.

Вклад основного матеріалу. Сучасну світову економічну кризу тому й називають світовою, що вона охопила практично всі країни, на всіх континентах. Не стали винятком і європейські країни. Та частина з них, які розміщені у Центрально-Східній та Південно-Східній Європі ще перебувають у процесі адаптації своєї економіки до ринкових умов, старанно вивчають досвід Заходу та впроваджують його у своє господарство. Після революцій 1989 р. великі банки кинулися в ЦСЄ зі своїми різноманітними пропозиціями і принесли в ці країни так необхідний їм капітал та досвід. Але в 2008 р. фінансова криза та проблеми в євросоні довели, що кредитний бум виявився досить нестійким, чи, за словами С. Адама Кардіса, – навіть жорстким і безрозсудним [6]. У кінці 90-х рр. XX ст. і на початку XXI ст. західні банки, такі як Erste, почали скуповувати місцеві банки у посткомуністичній Європі, а згодом ліквідували переважну більшість банківських активів у Чеській Республіці, Словацькій Республіці та сусідніх країнах. Це викликало, значною мірою, перенесення кризи в посткомуністичні країни ЦСЄ через різні канали. Криза охопила всі країни ЦСЄ, різною мірою постраждали їх економічні системи, тож і подальший їх розвиток у сучасний період виглядає по-різному.

У 2008 р. значна частина політиків і економістів прогнозували швидке завершення кризи. У 2009 р. прогнози національних урядів щодо наслідків кризи для власних економік

у більшості випадків були оптимістичніші, ніж щодо економіки інших країн ЦСЄ і світу в цілому, а стосовно виходу з кризи найчастіше називали кінець 2009 чи початок 2010 рр. [7]. На відміну від 2008-2009 рр., коли більшість економістів-науковців та практиків вважала, що фінансово-економічна криза триватиме недовго і вже за рік показники життєдіяльності національних економік стрімко зростатимуть, у 2011-2012 рр. економісти частіше стали говорити про тривалий характер кризи, підкреслюючи, що криза далека від завершення і вона продовжує розвиватися [8]. У 2013-2014 рр. ці оцінки стали ще значно обережніші. Більшість фахівців вважає, що для остаточного подолання наслідків глобальної кризи знадобиться не один рік. А найбільш песимістичні прогнози зводяться до того, що світова економіка вступить у нову кризу, навіть не вийшовши з сучасної.

Розглянемо детальніше вплив кризи на країни ЦСЄ. «Ускладнення неминучі, – заявив у ході семінару, організованого Клубом Великої Європи Жан Лемьєр, радник президії НПБ «ПАРІБА» і колишній президент Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР). – Країни Центральної і Східної Європи побачать, як їх середній ріст скоротиться, але, очевидно, менше ніж в інших європейських країнах». Він прогнозував, що ріст, в середньому, повинен змінитися від 6% в 2007 р. до майже 2-3% в наступному. Це сповільнення Ж. Лемьєр пов'язував зі зниженням експортних поставок, інвестицій та з обмеженням видачі кредитів і наголошував, що криза торкнеться цих країн різною мірою [9, с.15].

Так, зрештою і сталося, але в досить складній динаміці. Зокрема, несприятлива ситуація на початку кризи меншою мірою зачепила Словенію, яка приєдналася до зони євро, а також Чеську, Словацьку Республіку та Польщу [9, с. 21]. Втім, Варшава зуміла вчасно прийняти превентивні заходи, отримавши від Європейського Центрального Банку кредит на пільгових умовах у розмірі 10 млрд євро. Польщі тоді вдалось досягти навіть незначного зростання, що також свідчить про нерівномірність впливу кризи на цей регіон [10]. У країнах Балтики, зокрема в Латвії економічний спад у першому кварталі 2009 р. склав 18,6 % ВВП, Естонія постраждала від скорочення ВВП на 16 %, а Литва – на 11 %. У другому кварталі 2009 р. у Литві відбулось падіння ВВП на

Динаміка ВВП країн ЦСЄ (% до попереднього року)

Країна	2011 / 2010	2010 / 2009	2009 / 2008	2008 / 2005
Угорщина	91,7	98,4	121,8	71,5
Чехія	91,9	99,2	114,9	57,7
Словаччина	90,8	100,3	108,3	50,7
Словенія	93,9	104,8	110,7	65,3
Румунія	86,6	99,9	124,3	48,5
Польща	91,3	91,7	122,9	57,4
Болгарія	89,3	101,7	107,2	55,6
Литва	85,5	101,5	128,2	54,9
Естонія	85,3	101,5	124,2	58,2
Латвія	85,0	107,7	129,4	47,7

Примітка. складено автором на основі джерел: National Income and Product Accounts. USA Gross Domestic Product The Bureau of Economic Analysis (BEA) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bea.gov>; Real GDP growth rate – volume [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tec00115>.

22,4 % (у порівнянні з попереднім роком) – цей показник був зафіксований, як найбільше падіння ВВП будь-коли у мирний час в Європі. У червні 2009 р. латвійський уряд і МВФ досягли угоди про фінансування на основі прогнозованого падіння ВВП у 2009 р. на 18 % [9, с. 49]. Тож кризові явища в країнах Балтики носили драматичний характер. Не менше в 2009 р. постраждала і Україна, рівень ВВП якої за даними ЄБРР впав на 14 %. Втім, у Білорусі був зафіксований порівняно незначний спад росту ВВП до – 3% [10].

Як свідчать дані представлені в Таблиці 1, значно важчою криза для цих країн виявилась у 2010-2011 р. Доволі складною виявилася ситуація в Угорщині. Труднощі в країні накопичувалися давно і були пов'язані найперше з бюджетним дефіцитом. Для підтримки Угорщини в кризовий період МВФ, Світовий банк і Європейський Союз надали Будапешту позику в сумі в 20 млрд євро в обмін на режим жорсткої економії. Проте, як показали результати 2012 р. і напружена ситуація в угорському суспільстві в 2013 р. це – не змінило, на жаль, ситуацію в країні на краще. Заяви прем'єр-міністра Угорщини Віктора Орбана про те, що в країні дискутується питання про вихід з Європейського Союзу – підтверджують драматизм ситуації.

Водночас найбільших труднощів, як вважають аналітики, зазнали країни Балтики, Болгарія та Румунія. Латвія попросила у МВФ і

Європейської комісії допомоги в розмірі від 1 до 3 млрд євро. Щоб пом'якшити удар, завданий кризою, Румунія, з свого боку, розраховувала на власні 27 млрд резерву і на фонди ЄС (32 млрд євро до кінця 2013 р.). Тож у 2013 р. фінансова криза продовжувала свій поступ у деяких країнах Центрально-Східної Європи, однак, не такою відчутною вона була в тих країнах, які, на думку Ж. Лемьєра, володіють «високоякісною банківською системою» [9, с. 16].

Вважаємо, що фактично труднощі, з якими стикаються країни ЦСЄ, залежать від двох факторів. Перший проявився ще до кризи. Рекордне зростання економіки, зареєстроване в останні роки в цих країнах, було викликане, головним чином, споживанням і частково – боргами у валюті. У 2006-2007 рр. пропозиція кредитів збільшилась на 6,5%, тобто найвищий відсотковий показник з усіх країн, що розвиваються. Кредити у валюті, які надавались приватним особам, є широко розвиненою практикою у цій зоні. Проте, в цю ситуацію надмірної економічної напруги ввели жорстку корекцію. У першому півріччі 2008 р. пропозиції кредиту склали лише 0,1%. Другий фактор ризику – прямо пов'язаний з кризою: деякі міжнародні банки, основні фірми яких знаходилися у скрутному положенні, почали скорочувати підтримку своїх східних філій.

Значне падіння ВВП за роки кризи в більшості країн ЦСЄ спричинило зростання ризику соціальної напруги, значне підвищення

безробіття. Від Польщі до Румунії зросли випадки зупинки підприємств. Ризик соціальної напруги посилено повернення в країни ЦСЄ частини громадян, з численної спільноти мігрантів, які працювали на Заході; скорочення грошових переказів в ці країни. Таким чином, у Румунії і Болгарії виникла загроза подвоєння рівня безробіття. Країни ЦСЄ на загал виявилися заручниками ситуації, коли уряди були змушені швидко до неї пристосовуватись. Зрештою, що споживання не могло бути єдиною рушійною силою розвитку (тим більше, якщо простий рівень безробіття, а споживання, відповідно, спадало) і що потрібно було впливати й на інші важливі параметри: конкурентоздатність, інновації, інфраструктуру чи професійну підготовку.

Багато науковців досліджують нерівномірності розвитку кризових явищ, що необхідно для в'язування цілого ряду питань, які лежать в основі розробки антикризових заходів. Серед них наголосимо на наступних: у чому полягає причина нерівномірності розвитку кризи у різних країнах, що піддаються практично однаково впливу зовнішніх проявів світової кризи; які показники кризового стану економіки країни дозволяють найточніше оцінити ситуацію і стати базовими для розробки антикризової політики; у чому суть стійкості економіки країни до криз, чи можна говорити про різну стійкість економік досліджуваних країн до криз і чи можна використовувати їхній досвід?

Аналіз динаміки ВВП країн ЦСЄ у цьому ракурсі свідчить про те, що наслідки впливу кризи на їх економіки і суспільства мали багато спільного, отже, і більшість антикризових заходів, до яких вдалились уряди країн, мали спільну природу. Основними інструментами регулювання стали: зменшення відсоткових ставок рефінансування, купівля державних та приватних цінних паперів, двосторонні угоди про свопи, гарантії по боргах банківських боргів та міжбанківських кредитів, викуп акцій фінансових установ, викуп «проблемних» активів у банків тощо.

Очікування рецептів подолання кризи нині шквирні до політиків. Від їх розуміння ситуації залежить створення ефективної антикризової політики. Сучасна антикризова політика повинна відрізнятись від тих заходів, що застосовувались у 2008-2009 рр. і нагадували швидке патання дірок. На нашу думку, необхідно запроваджувати дворівневу стратегію, яка б за-

безпечувала можливість швидкого реагування на окремі кризові сплески і водночас уможлилювала запровадження заходів спрямованих на запобігання ескалації кризових явищ у майбутньому, розвивала б підвищення стійкості до кризи, гальмувала можливості переростання її у фінансово-економічну, тобто вихід за межі фінансового сектора і суттєвий вплив на динаміку ВВП.

Конкретні антикризові заходи повинні ґрунтуватися на врахуванні економічних умов і досяжних ресурсів для даної економіки. Втім, є й ряд спільних рекомендацій, яких повинні дотримуватись всі країни.

По-перше, необхідно уникати протекціоністських заходів і політики «експорту» проблем своїм сусідам, які здатні лише поглибити глобальну рецесію (як трапилось у 1930-х рр.). Це стосується не лише «класичного» торговельного протекціонізму, як підвищення імпортного мита чи посилення нетарифних заходів імпортного захисту, але також конкурентної девальвації валюти, субсидування й інших заходів державної підтримки вітчизняних виробників, обмежень в імпорті робочої сили тощо.

По-друге, уряди не повинні піддаватися спокусі націоналізації приватних підприємств (виявляючи в такий спосіб їм підтримку чи захист робочих місць) і розширення державного сектора на постійній основі, що викличе зниження продуктивності, надмірно збільшить податковий тиск у майбутньому, політизацію підприємницької діяльності, посилить корупцію й орієнтацію на рентні доходи.

Націоналізація може розглядатись лише як тимчасовий «пожежний» захід тільки стосовно банків і інших фінансових інститутів, які мають системне значення, а також лише в тих випадках, коли відсутні інші варіанти їх оздоровлення/рекапіталізації (наприклад, коли неможливо знайти досить швидко приватних інвесторів). Кожне рішення про націоналізацію має, з самого початку, супроводжуватись чіткою стратегією повторної приватизації, коли ситуація на фінансовому ринку стабілізується.

По-третє, багатьом країнам необхідно повернутися до структурних і інституційних реформ, забути в роки зростання ВВП, щоб пом'якшити наслідки кризи і підвищити потенціал економічного зростання в посткризовий період. Такі пакети реформ повинні враховувати конкретні умови кожної країни, більше

того, їх стратегічним орієнтиром повинна бути спроба збільшення гнучкості ринків праці і товарів, покращення ділового клімату, боротьба з корупцією, приватизація державних підприємств, які ще залишились і раціоналізація соціальної сфери.

По-четверте, варто детально переглянути систему фінансового нагляду, як на національному, так і наднаціональному рівні (наприклад, в середині ЄС, і в глобальному масштабі).

По-п'яте, теж можна сказати щодо глобальної і регіональної координації макроекономічної політики, а також успішного впровадження результатів переговорів «Дохійського раунду» про подальшу лібералізацію світової торгівлі. У зв'язку з цим оптимістичними представляються рішення G-20 щодо реформування структури МВФ і Світового банку, розширення їх мандатів і змін у системі квот, які підвищують силу голосу країн, що розвиваються.

Подальші рекомендації, особливо у сфері макроекономічної політики і фінансового регулювання, залежать від ролі даної країни в світовій валютній і фінансовій системі. До першої групи, як відомо, належать країни, валюта яких широко використовується поза їх національною юрисдикцією в якості міжнародного платіжного засобу і засобу накопичення. Це, в першу чергу, долар США, потім євро і, в дещо меншій мірі, японська ієна, швейцарський франк і британський фунт. На території цих країн знаходяться також штаб-квартири найбільших транснаціональних банків і інших фінансових інститутів. Ці країни можуть отримувати емісійну ренту від експорту своїх валют і значну частину прибутку, що виробляє фінансовий сектор. Втім, з іншого боку, вони несуть особливу відповідальність за задоволення попиту світової економіки на гроші і відновлення працездатності фінансового сектора в глобальному масштабі.

У 2009 р. лондонський саміт Групи двадцяти (G-20) прийняв рішення про збільшення ресурсів МВФ на 1,1 трлн доларів США, що дало цій організації можливість широкомасштабної боротьби з кризою в економіках, які розвиваються [6].

Другим провідним міжнародним актором, особливо в регіоні ЦСЄ, є Європейський Союз, хоч його фінансові можливості надати екстрену фінансову підтримку країнам, яких зачепила фінансова криза, більш обмежені, ніж в МВФ. Це стосується навіть країн-членів ЄС,

таких як Угорщина, Латвія і Румунія, країн – потенційних кандидатів в ЄС (Ховатії, Сербії, Боснії і Герцеговини) чи країн Європейського економічного простору, тісно пов'язаних з ЄС (Ісландія). Активна роль ЄС обмежена до відносно невеликих програм екстреної фінансової допомоги, на доповнення засобів МВФ і Світового банку, інколи додатковою мобілізацією засобів структурних фондів ЄС для даної країни і координацією допомоги з боку країн-членів. Відомі також прецеденти фінансової підтримки, яку надавав ЄЦБ національним центральним банкам країн ЄС, які не є члени Економічного і валютного союзу. Головна причина обмеженої ролі ЄС, навіть щодо його країн-членів, це відносно невеликий бюджет на союзному рівні (близько 1% ВВП країн-членів). Він спрямований на фінансування Спільної аграрної політики, структурних програм і т.зв. Фонду згуртованості, фінансової і технічної допомоги малорозвиненим країнам, європейських дослідницьких програм тощо. В інститутів Євросоюзу відсутній правовий мандат для зміни напряму цих видатків чи мобілізації додаткових ресурсів в екстрених випадках.

Висновки. Таким чином, виходячи з різного впливу світової економічної кризи на економіку кожної окремо взятої країни, варто наголосити, що процес перебудови організації господарської діяльності в посткризовий період повинен враховувати специфіку кожної країни та привести до формування системи регулювання з трьома взаємопов'язаними і скоординованими рівнями: глобальним, регіональним і національним. В принципі не виключений і альтернативний сценарій, пов'язаний з поверненням до системи перевірених національних регуляторів, що діють в умовах більшої закритості своїх фінансових ринків і протекціонізму. Світовому економічному співтовариству в найближчі роки слід прийняти відповідальні рішення, які за сприятливого розвитку подій можуть принципово змінити образ сучасної економіки.

1. Малій І. Й. Інституційні зміни та довіра в системі антикризового управління економікою України / І. Й. Малій // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць. – Спец. вип. Державне антикризове управління національною економікою: світовий досвід та проблеми в Україні. – К.: КНЕУ, 2010. – С. 88-92.

2. Ананьин О. И. Структура економіко-теоретического знания: методологический анализ / О. И. Ананьин; Институт экономики РАН. – М.: Наука, 2005. – 224 с.

3. Кризис: альтернативы будущего (глобальный контекст и российская специфика): научное издание / Фонд Розы Люксембург, Фонд «Альтернативы»; ред.: А. В. Бугалин, П. Линке. – М.: Культурная революция, 2010. – 367 с.

4. Федун Л. Страна и нефть: вступить в ОПЕК / Л. Федун // Ведомости. – 2008. – 17 ноября. – С. 6.

5. Кузнецова Т. Итоги года. Ч. 2 / Т. Кузнецова // Сайт «Finam.ru». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.finam.ru/analysis/newsitem3705A/default.asp>

6. Real GDP growth rate – volume [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tc00115>.

7. Спасут ли \$700 млрд кредитные рынки? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vlasti.net/news/24381>

8. Полсон набирает фондовых менеджеров [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/28075/>

9. Актуальные вопросы мировой экономики: 2010-2012: Глобальные дисбалансы. Долговой кризи. Энергетика / Под общей редакцией Григорьева Л. М., Ивашенко А. С. – М.: Европа, 2013. – 82 с.

10. Домбровски М. Глобальный финансовый кризис и его последствия для развивающихся рынков / Марек

Домбровски [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.case-eseach.eu/sites/default/files/publications/28772141_CrisisEmergingMarkets_0.pdf

11. London Summit (2009): Global plan for recovery and reform: the Communiqué from the London Summit, April 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.londonsummit.gov.uk/en/summit-aims/summitcommunique/>

The article noted that the global economic crisis has had a different impact on the economy of each country, that the process of restructuring the organization of economic activity in the post-crisis period must take into account the specificities of each country and lead to the formation of control with three interrelated and coordinated levels: global, regional and national. The author does not exclude an alternative scenario, associated with returning to the system checked by national regulators operating in a more closed financial markets and protectionism. World economic community in the coming years should take responsible decisions in a favorable developments may fundamentally change the image of a modern economy.